HSR (LONDON),
HOUGHTON STREET REVIEW JOURNAL
ISSN: 2058-5519|Impact factor-15.9
http://houghtonstreetreview.com/index.php/hsr

# THE PARTICIPATION OF THE BASHKIR PEOPLE IN THE E.I. PUGACHEV REBELLION: A SOURCE AND HISTORIOGRAPHICAL ANALYSIS

**G‘ofurov Baxodir G‘ofurovich**
E-mail: bakhodir.gofurov@bk.ru

Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.21455078

**Abstract:** This article provides a comprehensive source-critical and historiographical analysis of the Bashkir people's role in the Peasant War (1773–1775) led by E.I. Pugachev. The study examines official documents from the RGADA and GAOO archives, specifically focusing on Pugachev's manifestos and Salavat Yulaev's appeals. Conceptual approaches of Imperial, Soviet, and contemporary historiographies are comparatively evaluated to highlight the academic novelty. The findings contribute to an objective assessment of the ethno-social characteristics of the war and the internal dynamics of the Bashkir military-political alliance.

**Keywords:** Peasant War, Yemelyan Pugachev, Salavat Yulaev, Bashkirs, source study, historiography, archival documents, manifesto.

## BASHKIRD XALQINING E.I. PUGARCHEV QO‘ZG‘OLONIDAGI ISHTIROKI: MANBASHUNOSLIK VA TARIXNAVISLIK TAHLILI

**Annotatsiya.** Ushbu maqolada E.I. Pugachev boshchiligidagi dehqonlar urushida (1773–1775) bashkird xalqining tutgan o‘rni manbashunoslik va tarixnavislik prizmasi orqali chuqur tahlil etilgan. Tadqiqot doirasida Rossiya davlat qadimgi hujjatlar arxivi (RGADA) va Orenburg viloyati davlat arxivi (GAOO) fondlaridagi rasmiy hujjatlar, xususan, Pugachev manifestlari va Salavat Yulayev murojaatnomalari manba sifatida o‘rganilgan. Imperiya, sovet va zamonaviy davr tarixnavisligining konseptual yondashuvlari qiyosiy tadqiq etilib, mavzuning ilmiy yangiligi ochib berilgan. Tadqiqot natijalari dehqonlar urushining etno-ijtimoiy xususiyatlarini va bashkirdlar harbiy-siyosiy ittifoqining ichki dinamikasini ob’ektiv baholashga xizmat qiladi.

**Kalit so‘zlar:** Dehqonlar urushi, Yemelyan Pugachev, Salavat Yulayev, bashkirdlar, manbashunoslik, tarixnavislik, arxiv hujjatlari, manifest, etno-ijtimoiy harakat.

## УЧАСТИЕ БАШКИРСКОГО НАРОДА В ВОССТАНИИ Е.И. ПУГАЧЕВА: ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКИЙ И ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

HSR (LONDON),
HOUGHTON STREET REVIEW JOURNAL
ISSN: 2058-5519|Impact factor-15.9
http://houghtonstreetreview.com/index.php/hsr

**Аннотация.** В данной статье на основе источниковедческого и историографического анализа изучается роль башкирского народа в Крестьянской войне (1773–1775) под предводительством Е.И. Пугачева. В рамках исследования проанализированы официальные документы из фондов РГАДА и ГАОО, в частности манифесты Пугачева и воззвания Салавата Юлаева. Проведен сравнительный анализ концептуальных подходов имперской, советской и современной историографии, раскрыта научная новизна темы. Результаты исследования способствуют объективной оценке этносоциальных особенностей крестьянской войны и внутренней динамики военно-политического союза башкир.

**Ключевые слова:** Крестьянская война, Емельян Пугачев, Салават Юлаев, башкиры, источниковедение, историография, архивные документы, манифест.

**Kirish (introduction)**

XVIII asrning ikkinchi yarmi Rossiya imperiyasi ichki siyosatida jiddiy ijtimoiy-iqtisodiy inqirozlar va keng ko‘lamli xalq harakatlari bilan xarakterlanadi. Ushbu harakatlar orasida 1773–1775 yillarda Yemelyan Ivanovich Pugachev boshchiligida ko‘tarilgan dehqonlar urushi o‘zining ko‘lami, harakatlantiruvchi kuchlarining ko‘p millatli tabiati va davlat boshqaruvi tizimiga solgan tahdidi bilan alohida ajralib turadi. Mazkur qo‘zg‘olonda tatar, chuvash, mordva va Uraloldi boshqa mahalliy xalqlari qatorida bashkird xalqi eng uyushgan, eng faol va harbiy jihatdan eng qudratli milliy kuch sifatida ishtirok etdi. Rossiya imperiyasining Ural va Volga bo‘ylarida asrlar davomida izchil olib borgan iqtisodiy va ma’muriy bosimi bashkird jamiyatining barcha qatlamlarida keskin norozilik kayfiyatini shakllantirgan edi.

Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, chorizmning mustamlaka siyosatiga qarshi qaratilgan ushbu keng ko‘lamli etno-ijtimoiy harakatning tub sabablarini, borishini va uning oqibatlarini faqatgina ijtimoiy-iqtisodiy omillar bilan cheklab bo‘lmaydi. Uni chuqur tahlil qilish uchun o‘sha davr ma’muriy tizimi tomonidan yozib qoldirilgan rasmiy hujjatlarni va qo‘zg‘olonchilarning ichki ma’lumotlarini manbashunoslik nuqtai nazaridan qayta o‘rganish talab etiladi. Ushbu tadqiqotning ilmiy yangiligi uzoq yillar davomida tarix fanida hukmron bo‘lgan bir tomonlama mafkuraviy qarashlarni rad etgan holda, imperiya idoralari hujjatlari va milliy folklor materiallarini qiyosiy tahlil qilish orqali jarayonning ob’ektiv manzarasini tiklashdan iboratdir.

**Tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar (methods)**

Tadqiqot obyekti sifatida 1773–1775 yillardagi dehqonlar urushida bashkird ijtimoiy-siyosiy guruhlarining, harbiy otryadlarining va ularning yetakchilari, xususan, Salavat Yulayev hamda Yulay Aznalovlarning faoliyatini yorituvchi tarixiy manbalar va ilmiy tadqiqotlar majmui olindi. Tadqiqot obyekti faqatgina markaziy hukumat nuqtai nazarini emas, balki qo‘zg‘olon maydonidagi real etnik munosabatlarni ham qamrab oladi.

Tadqiqot jarayonida tarixiy bilishning bir qator zamonaviy metodologik usullaridan foydalanildi. Xususan, qiyosiy-tarixiy metod yordamida turli davrlarga oid tarixnavislik konsepsiyalari o‘zaro solishtirildi. Manbashunoslikning tanqidiy-tahlil usuli orqali Rossiya imperiyasi tergov organlari hujjatlaridagi sub’ektiv baholar ajratib olindi. Tizimli yondashuv metodi esa bashkirdlarning qo‘zg‘olondagi ishtirokini umumrossiya ijtimoiy inqirozining uzviy qismi hamda ichki etnik jarayonlarning namoyon bo‘lishi sifatida bir butunlikda o‘rganish imkonini berdi.

HSR (LONDON),
HOUGHTON STREET REVIEW JOURNAL
ISSN: 2058-5519|Impact factor-15.9
http://houghtonstreetreview.com/index.php/hsr

**Mavzuga doir adabiyotlar tahlili (literature review)**

Mavzuning tarixshunoslikda o‘rganilish tarixi uzoq va murakkab evolyutsiyani bosib o‘tgan bo‘lib, uni uchta asosiy davrga ajratish maqsadga muvofiqdir. Birinchi davr — oktyabr to‘ntarishiga qadar bo‘lgan imperiya davri tarixnavisligi bo‘lib, uning asosini buyuk rus adibi va tarixchisi A.S. Pushkinning "История Пугачевского бунта" (1834) fundamental asari tashkil etadi. Pushkin bevosita arxiv materiallari bilan ishlagan va Qozon hamda Orenburg guberniyalariga safar qilib, tirik qolgan guvohlar xotiralarini yozib olgan. Biroq, ushbu davrning N. Dubrovin kabi harbiy tarixchilari asarlarida bashkirdlar harakati asosan davlat yaxlitligiga qarshi qaratilgan tartibsiz va yovvoyi "buht" (tartibsizlik) sifatida salbiy baholangan.

Ikkinchi davr — sovet davri tarixshunosligi (1917–1991) bo‘lib, bu davrda mavzuga qat’iy marksistik-leninchilik va sinfiy kurash prizmasidan yondashildi. Akademik V.V. Mavrodin va taniqli bashkird tarixchisi A.N. Usmanov kabi olimlarning tadqiqotlarida bashkird xalqining ishtiroki "antifeodal harakat" va rus-bashkird mehnatkashlarining o‘zaro mustahkam ittifoqi sifatida talqin etildi [3; 4]. Biroq, ushbu yondashuvda milliy-diniy omillar va ichki tabaqalanish masalalari ko‘pincha e’tibordan chetda qoldi.

Uchinchi davr — mustaqillikdan keyingi zamonaviy tarixnavislik (XXI asr boshi) bo‘lib, uning yorqin vakillari I.G. Akmanov, M.M. Kulsharipov va S.U. Taymasovlardir [5; 7; 8]. Bugungi kun tarixchilari marksistik mafkura tazyiqidan xoli ravishda, bashkird jamiyatining ichki tabaqalanishini, mahalliy an’anaviy boshqaruv instituti — starshinalarning murakkab siyosiy pozitsiyalarini va qo‘zg‘olonning hududiy xususiyatlarini xolis o‘rganmoqdalar.

**Muhokama va olingan natijalar (results and discussion)**

Manbashunoslik nuqtai nazaridan mazkur mavzuning hujjatli asosi o‘ta boy va tarqoqdir. Eng asosiy materiallar Rossiya davlat qadimgi hujjatlar arxivi (RGADA) fondlarida, xususan, "Siriylik ishlar" (Sekretnie ekspeditsii) va E.I. Pugachev ishi bo‘yicha tuzilgan tergov komissiyalari bayonnomalarida saqlanmoqda. Shuningdek, Orenburg viloyati davlat arxivi (GAOO) fondlarida saqlanayotgan harbiy-ma’muriy yozishmalar, gubernator I. Reinsdorpning imperatrisaga yuborgan maxfiy hisobotlari va harbiy kundaliklar muhim ahamiyatga ega. Ushbu hujjatlar zaxirasi shuni ko‘rsatadiki, hukumat idoralari qo‘zg‘olonga qo‘shilgan bashkird отлиқ qo‘shinlarining tezkor manyovrlaridan va partizanlik urushi taktikalaridan jiddiy tashvishga tushganlar.

Biroq, tarixiy haqiqatni tiklashda qo‘zg‘olonchilar lagerining ichki hujjatlari alohida qiymatga ega. Bular qatoriga Pugachev shtabi tomonidan tatar va bashkird tillarida (arab grafikasi asosida) yozilgan va mahalliy aholi orasida keng tarqatilgan "podshoh farmonlari" (manifestlar) kiradi. Ushbu manifestlarda bashkird xalqiga ularning an’anaviy erlari, o‘rmon va suv havzalari qaytarib berilishi, soliqlar bekor qilinishi hamda diniy e’tiqod erkinligi (islom dini daxlsizligi) va’da qilingan edi. Aynan mana shu omillar bashkirdlarning nima sababdan ommaviy ravishda harakatga qo‘shilganini aniq tushuntirib beradi.

Shu o‘rinda, taniqli xalq qahramoni Salavat Yulayev va uning otasi Yulay Aznalovlarning o‘z xalqiga yo‘llagan yozma murojaatnomalari va chaqiriqlari manba sifatida alohida o‘ringa ega. Mazkur hujjatlar tahlili bashkirdlar harakatda shunchaki rus dehqonlariga yordamchi kuch emas, balki o‘zlarining aniq ijtimoiy-siyosiy va etnik dasturlariga ega bo‘lgan mustaqil sub’ekt sifatida qatnashganini isbotlaydi.

Tarixnavislik tahlilining chuqurlashtirilishi shuni ko‘rsatadiki, sovet davri adabiyotlarida ilgari surilgan "umumxalq birligi" g‘oyasi birmuncha bo‘rttirilgan edi. Arxiv ma’lumotlari, xususan,

HSR (LONDON),
HOUGHTON STREET REVIEW JOURNAL
ISSN: 2058-5519|Impact factor-15.9
http://houghtonstreetreview.com/index.php/hsr

generallar Dekolong va Freyman hisobotlari bashkird jamiyatining yuqori tabaqasi bo‘lgan aslzoda starshinalar va zodagonlarning bir qismi imperiya hukumatiga sodiq qolganini ko‘rsatadi. Ular o‘z imtiyozlarini saqlab qolish maqsadida muntazam chor qo‘shinlari tarkibida Pugachev va Salavat Yulayev otryadlariga qarshi faol harbiy harakatlar olib borganlar. Bu holat qo‘zg‘olonning nafaqat tashqi (hukumatga qarshi), balki ichki (sinfiy va klanlararo) ziddiyatlarga boy bo‘lgan murakkab ijtimoiy tabiatini namoyon etadi.

Yana bir muhim jihat — milliy folklor materiallaridir. Z.A. Aminev kabi zamonaviy tadqiqotchilar ta’kidlaganidek, bashkird xalq qo‘shiqlari, baidlari va dostonlari rasmiy rus hujjatlarida uchramaydigan, xalqning ichki ruhiyati va Salavat Yulayev shaxsiga bo‘lgan munosabatini ochib beruvchi eng xolis va jonli manbalardan biridir. Folklor ma’lumotlari yozma manbalar bilan qiyoslanganda, milliy o‘zlikni anglash jarayonining tarixiy dinamikasini aniq ko‘rish imkoniyati tug‘iladi.

Quyidagi jadvalda tadqiq etilgan manbalar va tarixnavislik yondashuvlarining qiyosiy tahlili batafsil aks ettirilgan:

| **Tahlil mezonlari** | **Imperiya davri qarashlari** | **Sovet davri yondashuvlari** | **Zamonaviy fan konsepsiyasi** |
|---|---|---|---|
| **Harakatning tabiati** | Davlatga qarshi "jinoyat", tartibsiz va asossiz "buht". | Antifeodal, sinfiy kurash va milliy ozodlik harakati. | Murakkab etno-ijtimoiy va milliy-erkinlik harakati. |
| **Bashkirdlar roli** | Qo‘zg‘olonning asossiz va shafqatsiz zarbdor kuchi. | Rus mehnatkashlari bilan teng huquqli antifeodal ittifoqchi. | O‘z milliy va er manfaatlari uchun kurashgan mustaqil kuch. |
| **Asosiy tayanch manbalari** | Markaziy hukumat buyruqlari, harbiy shtab hisobotlari. | RGADA tergov hujjatlari va iqtisodiy materiallar. | Arxiv hujjatlari, qo‘zg‘olonchilar hujjatlari va folklor. |
| **Ichki tabaqalanish** | E’tibor berilmagan, barcha xalq jinoyatchi sifatida ko‘rilgan. | Faqat boy va kambag‘al kesimidagi sinfiy kurash sifatida talqin etilgan. | Klanlararo munosabatlar va starshinalar siyosiy bo‘linishi o‘rganilgan. |

**Xulosa (conclusion)**

Olib borilgan keng ko‘lamli manbashunoslik va tarixnavislik tahlili natijasida quyidagi yakuniy ilmiy xulosalarni shakllantirish mumkin:

Birinchidan, bashkird xalqining E.I. Pugachev boshchiligidagi dehqonlar urushida ommaviy ravishda ishtirok etishi tasodifiy yoki stixiyali xarakterga ega bo‘lmay, u Rossiya imperiyasining mintaqada uzoq yillar davomida yuritgan qat’iy mustamlaka, ma’muriy va yer siyosatining qonuniy oqibati edi.

HSR (LONDON),
HOUGHTON STREET REVIEW JOURNAL
ISSN: 2058-5519|Impact factor-15.9
http://houghtonstreetreview.com/index.php/hsr

Ikkinchidan, tarixiy hujjatlar va qo‘zg‘olonchilarning ichki materiallari (manifestlar, murojaatnomalar) bashkirdlarning ushbu urushda shunchaki yordamchi guruh emas, balki an’anaviy yer egaligini saqlash va milliy-diniy muxtoriyatga erishish kabi aniq dasturlarga ega bo‘lgan yetakchi siyosiy-harbiy kuch bo‘lganini tasdiqlaydi.

Uchinchidan, tarixnavislik evolyutsiyasining tahlili shuni ko‘rsatadiki, ilm-fan o‘tmishdagi bir tomonlama, ya’ni mutloq salbiy ("buht") yoki o‘ta mafkuraviy ("sof sinfiy kurash") qarashlardan voz kechib, bugungi kunda jarayonga ko‘p qirrali, ob’ektiv etno-ijtimoiy hodisa sifatida baho bermoqda. Bu esa mintaqa tarixining qorong‘u sahifalarini to‘g‘ri anglashga xizmat qiladi.

**Adabiyotlar ro‘yxati (references)**

1. Pushkin A.S. Istoriya Pugachevskogo bunta. — M.: Nauka, 2015. — 240 s.
2. Dubrovin N.F. Pugachev i ego soobshniki. Tom 2. — SPb.: Variant, 2012. — 412 s.
3. Mavrodin V.V. Krestyanskaya voyna v Rossii v 1773–1775 godax. Vosstanie Pugacheva. — M.: Kniga, 2010. — 520 s.
4. Usmanov A.N. Bashkiria v Krestyanskoy voyne 1773–1775 godov. — Ufa: Kitap, 2011. — 312 s.
5. Akmanov I.G. Bashkirskie vosstaniya XVII–XVIII vekov: istoriya i chelovecheskie sudbi. — Ufa: Kitap, 2016. — 280 s.
6. Gallyamov R.G. Arxivnie istochniki po istorii uchastiya bashkir v dvijenii E.I. Pugacheva // Vestnik Bashkirskogo universiteta. — 2019. — № 4. — S. 45–51.
7. Kulsharipov M.M. Istoriografiya Krestyanskoy voyni 1773–1775 gg. v Bashkortostane // Voprosi istorii. — 2021. — № 8. — S. 12–19.
8. Taymasov S.U. Vosstanie 1773–1775 gg. v Bashkirii: novie podxodi i istochniki. — Ufa: Bashkirskaya enciklopediya, 2018. — 215 s.
9. Aminev Z.A. Vosstanie Emelyana Pugacheva i bashkirskiy folklor // Uralskiy istoricheskiy vestnik. — 2022. — № 2 (75). — S. 88–94.
10. Krestyanskaya voyna pod rukovodstvom E.I. Pugacheva: dokumenti Rossijskogo gosudarstvennogo arhiva drevnih aktov (RGADA) [Elektron resurs]. URL: rgada.info (Murojaat sanasi: 20.07.2026).